

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук;
Король С. М., канд. політ. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук;
Піскун В. М., д-р іст. наук;
Семенов В. М., канд. наук з держ. упр.;
Сухонос В. В., д-р. юрид. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 11 від 11.05. 2017 р.)

**Суспільно-політичні процеси на українських землях:
історія, проблеми, перспективи** : матер. IV Всеукр. наук.-
практ. конф. : у 2 част. (Суми, 19 травня 2017 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський
державний університет, 2017. – Ч. 1. – 100 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 703 від 5 грудня 2016 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

4. *Lipset S. M. The Social Conditions of Democracy Revisited / Seymour Martin Lipset // American Sociological Review. – 1994. – № 59. – Рр. 1-22.*

5. *Кутафин О. Е. Муниципальное право Российской Федерации / О. Е. Кутафин, В. И. Фадеев. – М.: Юристъ, 1997. – 311 с*

6. *Васютин Ю. С. Местное самоуправление в зарубежных странах: [учеб. пособие] / Ю. С. Васютин, Н. А. Емельянов. – М.; Тула : Гриф, 1998. – 153 с.*

7. *Харлоф Э. М. Местные органы власти в Европе / Э. М. Харлоф; [пер. с англ.]. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 197 с.*

СЛАВКО А. С.
(Сумський державний університет)

ОСОБЛИВІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ В ЗАКОНОДАВСТВІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Проблеми, пов'язані із функціонуванням особливих правових режимів, зокрема, режиму воєнного стану чи надзвичайного стану, перебувають наразі на піку суспільного інтересу. Дослідники вказують як на певні переваги введення в дію таких режимів, так і наголошують на різноманітних суспільних ризиках, які безумовно супроводжують будь-які надзвичайні заходи. З огляду на актуальність зазначених питань вбачається за доцільне вдатись до вивчення деяких історичних аспектів проблеми. Увага цього дослідження спрямована на регулювання відносин надзвичайного та воєнного стану на українських землях, які входили до складу Російської імперії, наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть.

У словнику Ф. А. Брокгауза и І. А. Ефрона, визначаючи термін «воєнний стан», автори вказували, що у воєнний час прикордонні області держави, прилеглі до театру війни, оголошуються такими, що перебувають у воєнному стані; в

мирний час такий же стан може бути введений в областях або містах, що повстають проти уряду, або в яких для підтримки порядку визнані необхідними особливі суворі заходи [1]. Появу сучасної моделі інституту режиму воєнного стану на теренах українських земель зазвичай пов'язують з Положенням про заходи щодо охорони державного порядку та суспільного спокою від 14 серпня 1881 р. (далі – Положення). Варто зауважити, що система поліцейських (адміністративних) заходів, яка встановлювалась відповідно до Положення та іменувалась «виключним становищем», об'єднувала у собі риси режимів воєнного та надзвичайного станів, які закріплені чинним законодавством України. Пункт 6 розділу 1 Положення визначав дві основні підстави для введення виключного становища: а) якщо громадський спокій у певній місцевості буде порушено злочинними посяганнями проти встановленого державного ладу чи безпеки приватних осіб і їх майна, чи підготовкою до таких посягань; б) якщо підготовкою до вищенаведених дій населення певної місцевості буде приведене до «тривожного стану», що вимагає вжиття виключних заходів для негайного відновлення порушеного порядку [2].

У першому випадку передбачалось встановлення «посиленої охорони», у другому – «надзвичайної охорони». Існування цих двох підстав введення виключного становища дала можливість В. М. Гессену говорити про дві форми виключного становища: воєнний (осадний) стан, який запроваджується у разі війни, та фіктивний воєнний стан, запроваджуваний у випадку внутрішніх смут [3, с. 84].

Пункт 5 розділу 1 Положення перелічував можливі наслідки того, що певна місцевість буде визнана зоною виключного становища. Зокрема, серед них – розширення кола обов'язків і меж влади встановлених адміністративних установ з охорони державного порядку та суспільної безпеки чи

покладення таких функцій на інший орган, створений тимчасово з цією метою; та посилення відповідальності як приватних осіб, так і адміністративних органів за невиконання обов'язків, які будуть на них покладатись за умов дії виключного становища [2].

Проте деякі правники часів Російської імперії наголошували, що Положення фактично не внесло у правову систему нічого нового, а лише кодифікувало акти, які розрізнено існували до цього. Зокрема, аналізуючи повноваження як центрального управління Міністерства внутрішніх справ, так і губернаторів, які були керівниками поліцейських структур на місцях, дослідники зауважували, що останнім і так належить низка надзвичайних прав. Зокрема, з 1861 р. Київський, Подольський і Волинський генерал-губернатори отримали право призначати адміністративне заслання у якості тимчасового заходу для «політично неблагонадійних». Вже у 1879 р. Харківський, Одеський та Київський генерал-губернатори отримують можливість застосовувати право призначення адміністративного заслання без обмежень, до будь-яких осіб [3, с. 175].

Паралельно з цим, у 1870 р. місцевим адміністраціям було надано право вводити поліцейські заходи у випадку страйків робітників. Тим не менш, у 1871 р. такі заходи були введені в Одесі без будь-якого обґрунтування та за відсутності страйків на фабриках і заводах [3, с. 176]. Варто зазначити, що територія сучасної Сумщини теж ставала об'єктом застосування надзвичайних заходів – так, у зв'язку з бурхливими революційними виступами у 1905 р. у Сумському повіті Харківської губернії було введено режим воєнного стану.

З приводу природи заходів виключного становища у правовій літературі Російської імперії склались дві протилежні думки. Так, Я. М. Магазинер зауважував, що інститут

виключного становища виправданий потребою швидко реагувати на різноманітні явища – від оголошення війни до повеней та пожеж [4, с. 8]. О. С. Алексєєв, у свою чергу, підкреслював, що можливість створення актів, які мають силу закону, без дозволу парламенту – нонсенс, який суперечить самій природі конституції [5, с. 21].

Крім того, незважаючи на тимчасовий характер заходів, які становлять зміст виключного становища, ними послуговувались доволі часто, навіть за відсутності підстав для цього. Наприклад, у журналі Комітету Міністрів від 10 лютого 1905 р. зауважувалось, що «... правила про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою, які у момент видання мали тимчасовий характер, ... набули вигляду постійних положень. Ці правила на даний момент діють безперервно вже 22 роки і встигло вирости ціле покоління, яке не бачило іншого способу підтримання суспільного порядку» [6].

На неприпустимості постійної дії виключного становища також наголошував А. С. Алексєєв, зауважуючи, що «потреба у правових приписах, які регулюють нормальні суспільні відносини, обумовлена не надзвичайними обставинами, які неможливо передбачити під час законодавчих сесій. ... надзвичайні обставини ... вказують на потребу не в органічних законах, а в тимчасових підзаконних заходах» [5, с. 20].

Підсумовуючи, варто зауважити, що дискусія з приводу доцільності як введення заходів воєнного чи надзвичайного стану, так і самого існування інституту виключного становища у законодавстві вже понад сотню років залишається відкритою. Тим не менш, ще у період існування Російської імперії науковці вказали на два основні ризики запровадження вказаних режимів: на можливість їх необґрунтованого застосування адміністрацією та на її подальше небажання скасовувати дію таких заходів. Перша обставина потребує наявності в законодавстві чіткого переліку підстав введення

будь-яких надзвичайних режимів, а друга – обмеження надзвичайних заходів певним граничним строком.

---

1. Военное положение // Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – Санкт-Петербург, 1891. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vchi.net/brokgauz/index.html>

2. Высочайше утвержденное Положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойствия (14 августа 1881) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.illuminats.ru/component/content/article/28--xvii-xx/1381-regulations-on-measures-to-guard-public-order-and-public-safety-14-august-1881>.

3. Гессен В.М. Исключительное положение / В. М. Гессен. – СПб.: Юр. кн. склад «Право», 1908. – VIII. – 410 с.

4. *Магазинер Я.М.* Чрезвычайно-указное право в России: (Ст. 87 Осн. зак.): Приложения: I. Практика чрезвычайно-указного права в России. II. Нормы иностранного права, аналогичные ст. 87-й / Я. М. Магазинер. – СПб.: тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – 172 с.

5. *Алексеев, А.С.* Происхождение чрезвычайнoуказного права и его политическое значение / А. С. Алексеев // Юридический вестник. – 1913. – Кн. 1. – М., 1913. – С. 2-21

6. Журнал Высочайше учрежденного особого совещания по пересмотру установленных для охраны государственного порядка исключительных законоположений.. – СПб., 1905. – С. 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.illuminats.ru/component/content/article/28--xvii-xx>.